

**ZAMONAVIY SHAHARSOZLIKDA EKOLOGIK LANDSHAFT
ARXITEKTURASINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI (XORAZM
VILOYATI MISOLIDA)**

Bekchonov Shokir Alisherovich

Urganch davlat universiteti tayanch doktoranturasiga (PhD) talabgor

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tezisda zamonaviy shaharsozlik amaliyotida ekologik landshaft arxitekturasini shakllantirish va rivojlantirishning konseptual tamoyillari chuqur tahlil qilingan. Urbanizatsiya jarayonlarining jadallashishi sharoitida landshaft dizaynining hududiy mikroiqlimni yaxshilash hamda ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni Xorazm viloyatining keskin qurg'oqchil va sho'rlangan tuproq-iqlim sharoitlari misolida tadqiq etilgan. Maqolada yashil zonalarni funksional rayonlashtirish va suv resurslarini tejash modellarini joriy etish yuzasidan ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: shaharsozlik, ekologik landshaft, landshaft arxitekturasini, rayonlashtirish, urbanizatsiya, mikroiqlim, Xorazm vohasi, barqaror arxitektura, yashil makon.

Kirish

Bugungi shiddatli global o'zgarishlar va shahar aholisining demografik o'sishi (urbanizatsiya) shaharsozlik va me'morchilik sohasiga butunlay yangicha, ekologik yo'naltirilgan yondashuvlarni tatbiq etishni taqozo qilmoqda. Sanoat korxonalarining ko'payishi, transport oqimining zichlashishi va tabiiy landshaftlarning sun'iy qoplamalar (beton, asfalt) bilan almashishi shahar ekotizimlariga yuklamani keskin oshirmoqda. O'zbekiston Respublikasida barqaror shahar muhitini yaratishga qaratilgan 'Yashil makon'

umummilliy loyihasining muvaffaqiyati ham bevosita arxitektura-rejalashtirish tizimida zamonaviy landshaft arxitekturasini ekologik qonuniyatlar asosida tashkil etish bilan chambarchas bog'liqdir.

Ayniqsa, O'zbekistonning shimoli-g'arbiy hududida, xususan Orolbo'yi mintaqasiga yaqin joylashgan Xorazm viloyatida iqlimning keskin kontinentalligi, yoz oylarida havo haroratining o'ta yuqoriligi, kuchli chang bo'ronlari hamda tuproqning sho'rlanish darajasi yuqoriligi shahar muhitini shakllantirishda o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunday noqulay iqlimiy sharoitda an'anaviy shaharsozlik usullaridan barqaror va ekologik modellashtirilgan landshaft me'morchiligiga o'tish hududiy ijtimoiy-ekologik muvozanatni ta'minlashning birdan-bir samarali yo'lidir.

Mavzuning dolzarbligi va o'rganilganlik darajasi

Landshaft arxitekturasining nazariy va amaliy asoslari jahon miqyosida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, qurg'oqchil va sho'rlangan tuproq sharoitiga ega bo'lgan voha hududlarida uni rayonlashtirish masalalari to'liq tizimlashtirilmagan. Shaharlarda yashil qoplamalarni shunchaki estetik element sifatida emas, balki murakkab muhandislik-ekologik tizim sifatida loyihalash zarur. Tadqiqotning maqsadi Xorazm viloyati shaharlari (Urganch, Xiva, Pitnak va boshqalar) misolida iqlim o'zgarishlariga bardoshli, suv va energiya samaradorligiga ega zamonaviy landshaft ob'yektlarini qurish tamoyillarini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi va asosiy qism tahlili

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy geografik va me'moriy-loyiha hududlarini rayonlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shaharsozlikda ekologik landshaft arxitekturasini joriy etish deganda faqatgina daraxt

ekish ko'zda tutilmaydi, balki hududning gidrologik, tuproq va shamol rejimini boshqarish tushuniladi. Xorazm viloyati sharoitida shahar ekotizimini barqarorlashtirish uchun landshaft loyihalarini tuzishda quyidagi fundamental tamoyillar majburiy etib belgilanishi lozim deb hisoblaymiz:

1. Iqlimiy moslashuvchanlik va bufer zonalar: Issiq cho'l shamollarini to'sish hamda shahar ichki mikroiklimini yumshatish uchun aerodinamik yashil to'siqlar tizimini loyihalash. Bu shahar atrofi va ichki qismlarida soyalilik darajasini kamida 35-40 foizga oshirish imkonini beradi.

2. Resurs tejamkorlik va kserofitlashtirish: Suv tanqisligi yuqori bo'lgan hududlarda an'anaviy ko'p suv talab qiluvchi chimlar o'rniga, mahalliy tuproq sharoitiga mos, sho'rga va qurg'oqchilikka chidamli daraxt, buta va ko'p yillik o'simliklarni tanlash, sug'orishda esa faqat tomchilatib yoki yopiq drenajli-avtomatlashtirilgan tizimlarni qo'llash.

3. Funksional-ekologik rayonlashtirish: Shahar strukturasida sanoat korxonalari, magistral yo'llar va turar joy massivlari o'rtasida filtrlash va shovqinni yutish xususiyatiga ega maxsus rekreatsiyaviy va ekologik landshaft koridorlarini to'g'ri joylashtirish.

Hudud toifasi Tavsiya etilgan yashil qoplama (%)

Optimal o'simlik assortimenti Innovatsion sug'orish texnologiyasi

Turar-joy va ijtimoiy zonalar

40% - 50% Akatsiya, Qayrag'och, Zarang, Butasimon atirgullar
Tomchilatib va namlik datchiklari orqali boshqariladigan sug'orish

Sanoat va transport yo'laklari

25% - 30% G'arb tuiyasi, Terak, Sho'ra va chang yutuvchi butalar
Drenajli va oqova suvlardan filtrlangan mexanik sug'orish

Tarixiy va rekreatsiya hududlari (Xiva, Urganch)

50% - 65% Mahalliy mevali va manzarali daraxtlar, ignabarglilar
Avtomatlashtirilgan yashirin tomchilatib sug'orish tizimi

1-jadval. Xorazm viloyati iqlim sharoitida shaharsozlik ob'yektlarini
landshaft me'yorlashtirish modeli.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

O'tkazilgan tadqiqotlar va loyihaviy tahlillar shuni ko'rsatadiki, Urganch va Xiva kabi qadimiy va zamonaviy shaharsozlik madaniyati kesishgan hududlarda ekologik landschaft arxitekturasini rivojlantirish nafaqat hudud ko'rkini oshiradi, balki Orolbo'yi mintaqasidagi murakkab ekologik vaziyatda aholining yashash sifati va salomatligini saqlashda strategik ahamiyatga egadir. Sohoni takomillashtirish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ilgari suramiz:

- Shaharlarning bosh rejalarini (genplan) tasdiqlashda majburiy tartibda professional 'Ekologik landschaft pasporti' bo'limini kiritish va uni yuqori malakali arxitektorlar ekspertizasidan o'tkazish tizimini yo'lga qo'yish;

- Xorazm viloyatining sho'rxok va kam suvli hududlari sharoitida o'simliklarni parvarish qilishning raqamli monitoringini yuritish, shahar

hududlarini aerofoto suratlar va sun'iy yo'ldosh (GIS) ma'lumotlari yordamida yashillik darajasini doimiy nazorat qilib borish lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Shaharsozlik kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2021. – 230 b.
2. Axmedov A.Q. Landshaft arxitekturasini va shahar muhitini dizaynlash asoslari. – Toshkent: Ilm-ziyo, 2018. – 185 b.
3. QMQ 2.07.01-20. Shaharsozlik. Shahar va qishloq aholi punktlari hududlarini rivojlantirish va qurilishini rejalashtirish. O'zR Qurilish vazirligi. – Toshkent, 2020.
4. Turner, T. Landscape Planning and Environmental Sustainability. – London: Routledge, 2016. – 312 p.

